

CUVINTE
ȘI FORME GRAMATICALE.
STRUCTURĂ, EVOLUȚIE, NORME

AIDA TODI

**CUVINTE
ȘI FORME GRAMATICALE.
STRUCTURĂ, EVOLUȚIE, NORME**

**EDITURA UNIVERSITARĂ
București, 2015**

Redactor: Gheorghe Iovan
Tehnoredactor: Ameluța Vișan
Coperta: Monica Balaban

Editură recunoscută de Consiliul Național al Cercetării Științifice (C.N.C.S.) și inclusă de Consiliul Național de Atestare a Titlurilor, Diplomelor și Certificatelor Universitare (C.N.A.T.D.C.U.) în categoria editurilor de prestigiu recunoscut.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

TODI, AIDA

Cuvinte și forme gramaticale : structură, evoluție, norme / Aida Todî. - București : Editura Universitară, 2015
Bibliogr.
Index
ISBN 978-606-28-0163-2

81

DOI: (Digital Object Identifier): 10.5682/9786062801632

© Toate drepturile asupra acestei lucrări sunt rezervate, nicio parte din această lucrare nu poate fi copiată fără acordul Editurii Universitare

Copyright © 2015
Editura Universitară
Editor: Vasile Muscalu
B-dul. N. Bălcescu nr. 27-33, Sector 1, București
Tel.: 021 – 315.32.47 / 319.67.27
www.editurauniversitara.ro
e-mail: redactia@editurauniversitara.ro

Distribuție: tel.: 021-315.32.47 / 319.67.27 / 0744 EDITOR / 07217 CARTE
comenzi@editurauniversitara.ro
O.P. 15, C.P. 35, București
www.editurauniversitara.ro

CUPRINS

INTRODUCERE	9
NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI	17
1. CONSTITUIREA ȘI EVOLUȚIA NORMEI LITERARE	19
2. ORTOGRAFIE ȘI ORTOEPIE	29
2.1. Probleme de ortografie și ortoepie în lucrările normative recente (DOOM ₁ , DOOM ₂). Generalități. Despărțirea în silabe.	29
2.2. Accentul. Dubletele accentuale și norma lingvistică..	36
2.3. Cuvinte care pun probleme de accentuare.....	51
2.4. Accentul românesc. Aspecte populare și dialectale....	55
2.5. O problemă de fonetică actuală: greșeli de accentuare în mass-media românească.....	75
2.6. Punctuație și semne grafice. Dificultăți și greșeli generate de utilizarea computerului	83
3. VOCABULAR	95
3.1. Mijloace de îmbogățire a vocabularului în limba română actuală. Conversiunea.....	95
3.2. Relații semantice. Paronimia. Dificultăți ale definirii și clasificărilor. Limite ale dicționarilor. Aspecte didactice	119
3.3. Cuvinte românești formate prin contaminație.....	145

3.4. Reactivare obsesivă a unor cuvinte, creații și combinații lexicale noi prin mass-media: <i>gripa aviară</i>	156
4. MORFOLOGIE	175
4.1. Aspecte dialectale, populare și literare în flexiunea substantivului românesc	175
4.2. Probleme de flexiune și articulare. Ortografia substantivelor neologice terminate în vocală. Substantivele în <i>-ó</i> și <i>-o</i>	189
4.3. Flexiunea adjectivului în lucrările normative recente	196
4.4. Fluctuații în flexiunea verbului în româna actuală.....	209
4.5. „Avatarurile” unui verb: <i>a adăuga</i>	225
5. STILURILE. VORBIREA DIRECTĂ (STILUL DIRECT) / VORBIREA INDIRECTĂ (STILUL INDIRECT) AMESTECUL DE STILURI	237
5.1. Trăsăturile ortografice și gramaticale ale vorbirii directe.....	225
5.2. Transformări specifice în trecerea de la vorbirea directă la cea indirectă	239
5.3. Probleme care apar în trecerea de la vorbirea directă la vorbirea indirectă	241
5.4. Soluții și sugestii pentru evitarea greșelilor tipice	242
5.5. Propuneri de exerciții	244
6. COMUNICAREA ȘI INTERNETUL. ASPECTE SOCIOLINGVISTICE ALE COMUNICĂRII ÎN SPAȚIUL VIRTUAL: CHATUL	249

7. INIȚIATIVE INSTITUȚIONALE / OPINII INDIVIDUALE PRIVIND PĂSTRAREA ȘI CULTIVAREA LIMBII ROMÂNE LITERARE .	267
7.1. Rolul mass-media în păstrarea identității lingvistice românești.....	270
7.2. Forumurile de discuție ca spațiu virtual de exprimare a opiniilor privind problemele limbii române	278
8. BIBLIOGRAFIE.....	299
8.1. Dicționare și lucrări normative	299
8.2. Atlase lingvistice și tratate.....	301

INTRODUCERE

Materialul pe care îl oferim astăzi are în vedere aspecte și momente din evoluția limbii române, cu precădere din ultimele decenii. Raportându-se la anumite trăsături constante în istoria limbii române, unele manifestate încă din perioada ei de formare, el se adresează publicului interesat de respectarea normelor și de cultivarea limbii române de-a lungul timpului, de dificultățile pe care utilizarea ei le presupune.

Exprimarea (in)corectă rămâne, în continuare, un punct nevralgic care afectează într-o mare măsură societatea noastră, deși s-au scris nenumărate studii, articole și cărți pe această temă, s-au ținut conferințe, dezbateri științifice și publice mai mult sau mai puțin mediatizate. De aceea s-ar putea naște o întrebare: *de ce încă o carte care să atragă atenția asupra acestor aspecte?*

Ideea de cultivare a limbii, de respectare a regulilor / normelor are, în țara noastră, o tradiție de peste 100 de ani, când Academia Română a oficializat principiile normative care guvernează evoluția limbii române, precum și recomandările privind utilizarea ei (ortografia, morfologia etc.). De atunci, în repetate rânduri, s-au produs modificări ale normei (fîrești, întrucât limba e un fenomen viu, în continuă schimbare sub influența mai multor factori), toate consemnate de Academie, prin lucrările elaborate sub egida sa.

Ceea ce își propune studiul de față este o trecere în revistă a câtorva dintre problemele actuale privind utilizarea limbii române; nu am abordat *toate* aceste probleme, din mai multe motive, printre care diversitatea și / sau amploarea acestora. Deși am avut în vedere toate compartimentele limbii (fonetică, ortografie, vocabular, morfologie, sintaxă, stilistică), am lăsat pentru o nouă ediție unele aspecte, la fel de importante pentru o exprimare corectă. Am insistat, în ultimă instanță, pe acele aspecte mai puțin cercetate sau recent apărute și pe care am avut ocazia să le aprofundăm prin observații și analize personale, dar care ar putea oferi, în continuare, un subiect de reflecție și de discuție.

Această carte reprezintă rodul cercetărilor și al constatărilor noastre de aproximativ un deceniu; rezultatele acestora s-au materializat, de-a lungul timpului, în conferințe susținute în țară și în Europa, în articole publicate în volumele acestor conferințe, în volume colective sau în diverse publicații științifice, majoritatea accesibile doar specialiștilor, nu și publicului larg. Lucrarea pe care astăzi o punem la dispoziția cititorilor este o sinteză originală, bazată pe problematizarea unor fapte de limbă cercetate de noi și pe propriile concluzii. Multe dintre capitolele și subcapitolele ei sunt reprezentate, parțial sau integral, de aceste studii, pe care am dorit să le valorificăm astfel, punându-le la îndemână unui număr cât mai mare de cititori. Am menționat studiile respective prin trimiterile făcute în cadrul fiecărui capitol. În același timp, am încercat să exploatăm și constatări ale altor cercetători în domeniu, pentru care se recomandă consultarea bibliografiei utilizate.

Cartea se adresează atât publicului larg, cât și specialiștilor în domeniu. O altă categorie o reprezintă specialiștii în formare (îi avem aici în vedere pe studenții noștri, la care am remarcat, pe de o parte, unele carențe în utilizarea limbii române, iar pe de altă parte – paradoxal sau nu? – un interes real față de tot ce înseamnă dinamica limbii, logica și mecanismul unor schimbări lingvistice, explicația unor forme lingvistice actuale). Este motivul pentru care am inclus un capitol (primul) referitor la formarea și evoluția normei – ***Constituirea și evoluția normei literare***. Deși acesta e doar un capitol, întregul mod de structurare a cărții are menirea de a demonstra dinamica normei; astfel, în cele mai multe capitole sunt puse în paralel cuvintele / formele gramaticale / accentele recomandate, așa cum apar ele în lucrări normative succesive (am avut în vedere în mod special DOOM₁ și DOOM₂), dar ne-am referit și la perioade mai vechi din istoria limbii române. De aici rezultă una dintre problemele utilizării corecte a formelor flexionare și a cuvintelor românești: trecerea unor forme din categoria tendințelor în aceea a normelor acceptate, realizată fie prin înlăturarea (respingerea) definitivă a formei vechi (adesea în pofida justificării ei din punct de vedere etimologic), fie prin acceptarea unor dublete (accentuale, morfologice) constituite din elementul reprezentând vechea normă și noul element, care a circulat, o lungă perioadă, ca tendință. Acest aspect, coroborat uneori cu arbitrarul unei forme recomandate, îl pune adesea în dificultate pe vorbitorul de limbă română, care nu reușește să găsească logica acelei forme gramaticale sau fonetice. Iată de ce a avea permanent la îndemână lucrarea normativă în vigoare (în prezent – DOOM₂) este absolut necesar, chiar pentru vorbitorul instruit și pentru specialist.

S-a constatat (uneori empiric, mai mult sau mai puțin justificat) că interesul vorbitorilor români față de acuratețea propriei limbi a scăzut mult în ultimele decenii. Parțial, afirmația este adevărată: în ultima vreme frecvența emisiunilor de radio și televiziune având ca temă cultivarea limbii române a scăzut drastic, iar „personajele” invitate la diversele emisiuni de divertisment (emisiuni din ce în ce mai frecvente) dispun de un lexic minimal sărac, „adunat” de la periferia vocabularului și „împănat” cu elemente de argou, jargon, contaminări, abrevieri, termeni familiari utilizați în contexte inadecvate etc.; dacă ne întoarcem și mai mult în timp (cei mai în vârstă încă își amintesc), existau emisiuni consacrate de ani de zile acestor aspecte (Radiotelescoala, emisiunea lui Al. Graur de la radio, la care ascultătorii puneau întrebări cărora li se oferea un răspuns accesibil unui nivel mediu de cultură). La televiziune amintim, în anii '90-2000, emisiunile televizate pe programele naționale sau private (cele câteva emisiuni TV susținute de specialiști – prof. univ. dr. Th. Hristea, acad. Marius Sala, prof. George Pruteanu, conf. univ. dr. Valeriu Marinescu ș.a., dar retrase, încet-încet, din grilele de televiziune etc.). Pe de altă parte, există și o reacție de „salvare a limbii” la unii vorbitori, manifestată pe internet, prin care cititorii diverselor publicații critică necunoașterea limbii de către semnatarii articolelor din aceste publicații. Fenomenul ni se pare interesant, l-am cercetat în urmă cu câțiva ani și am inclus în prezentul volum și un capitol referitor la aceste reacții ale vorbitorilor obișnuiți. Capitolul respectiv are în vedere atât eforturile oficiale de susținere a limbii române (manifestate prin cercetări asupra limbii române utilizate în audiovizual, cu rezultate puse la dispoziția unui public larg, publicații adresate unui număr mare de cititori interesați, rubrica permanentă

„Păcatele limbii” din România literară, cu articole semnate de prof. univ. Rodica Zafiu; cartea „Ești cool și dacă vorbești corect”, rezultatul colaborării între CNA și un grup de tineri cercetători de la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”), cât și opiniile și inițiativele individuale, neoficiale (cap. *Inițiative instituționale / opinii individuale în păstrarea și cultivarea limbii române literare*). Deși foarte important (trăim în secolul vitezei, guvernat de internet), acest subiect nu a fost încă abordat, din câte știm, în studiile de specialitate. Nu întâmplător am plasat la finalul cărții acest capitol: el exprimă speranța noastră că, în pofida atâtor adversități, se vor găsi mijloace să depășim această etapă dificilă în existența limbii române, existență amenințată (ca în cazul altor limbi europene) de pericolul supremației limbii engleze prin globalizare.

Altă noutate pe care o oferă prezentul studiu, legată oarecum de cea precedentă, are în vedere problemele pe care le determină folosirea, pe scară largă, a computerului; ne referim în mod special la aspecte grafice, ortografice și de punctuație precum utilizarea (in)corectă a diacriticelor, aplicarea regulilor de ortografie specifice limbii române etc. (subcap. *Punctuație și semne grafice. Dificultăți și greșeli generate de utilizarea computerului*).

Am avut în vedere doar într-o mică măsură, din perspectivă mai degrabă sociolingvistică și psiholingvistică decât lingvistică propriu-zisă, fenomenul *chat*, care afectează într-o mare măsură generația foarte tânără (adesea profesorii se plâng că elevii au început să scrie „ca pe chat”), și care ar merita o abordare minuțioasă, mai ales prin amploarea pe care a căpătat-o în ultimii ani (*Comunicare și internet. Aspecte*

sociolingvistice ale comunicării în spațiul virtual: chatul). Fenomenul este, în continuare, în atenția noastră și îi vom acorda atenția necesară în studiile următoare.

De asemenea, am considerat necesar să alocăm un spațiu amplu noțiunilor de *stil direct / stil indirect* (vorbire directă / vorbire indirectă). Motivele ar fi legate, în primul rând, de utilizarea incorectă a vorbirii indirecte, caracterizată prin amestecul de mărci specifice; în al doilea rând, comoditatea gândirii (numită, eufemistic, în lingvistică, *legea minimului efort*) face ca în stilul indirect al unor vorbitori să se utilizeze, stereotip, un număr limitat de verbe („a zice”, „a spune”, „a întreba”); de aici, impresia unui vocabular sărac și limitat. Un experiment făcut în urmă cu câțiva ani cu o grupă de studenți a demonstrat cât de mult înseamnă, în acest context, utilizarea sinonimiei ca mijloc de variere a expresiei. În ce a constat experimentul? După o discuție prealabilă legată de verbele *dicendi* și de posibilitățile de introducere a replicilor, 15 studenți au primit *un același text* (vorbire directă), pentru a-l transforma în vorbire indirectă, păstrând intact mesajul. Rezultatele au fost surprinzătoare: folosindu-se de verbe diferite, de conectori specifici, fiecare a obținut un alt text (toate fiind corecte și păstrând conținutul). Ulterior exercițiul a cerut fiecăruia să ofere (pentru un același text) 3-4 variante de transpunere a stilului direct în cel indirect. Cu această ocazie am constatat cu toții că, deși cunoaștem foarte multe cuvinte, nu obișnuim să le căutăm eficient în vocabularul nostru pasiv. O activare mai puternică a acestui vocabular, fie singuri, fie la clasă, sub îndrumarea profesorului, ar duce la înlăturarea unor stereotipii lingvistice obositoare, dacă nu chiar supărătoare (cap. ***Stilurile. Vorbirea***

***directă (stilul direct) / vorbirea indirectă (stilul indirect).
Amestecul de stiluri.***

Chiar dacă pronunțarea pare să reprezinte o problemă secundară a cultivării limbii, ea pune numeroase probleme privind în special accentul, aspect care nu îl afectează numai pe vorbitorul de rând; aici abaterile ar putea fi determinate și de ritmul destul de rapid al schimbării normelor lingvistice; un tip special de accentuare, deosebit de supărător, caracterizează vorbirea în mass-media (și este întâlnit în special în discursul știrilor); de acest aspect ne-am ocupat într-unul dintre subcapitolele lucrării (***O problemă de fonetică actuală: greșeli de accentuare în mass-media românească***).

Pentru unele probleme am încercat să formulăm unele soluții, aplicabile fie în viața de zi cu zi, fie în cadru instituționalizat, la școală. Am procedat așa în special în cadrul capitolului ***Relații semantice. Paronimia. Dificultăți ale defnirii și clasificărilor. Limite ale dicționarelor***.

Dar, orice am spune, o soluție miracol nu există. E necesar să avem permanent la îndemână dicționarele necesare și să le consultăm de câte ori avem nevoie. Sperăm ca acest material să fie folositor vorbitorilor de limba română, indiferent de domeniul în care profesază.

Autoarea

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

În studiul de față am avut în vedere ultimele lucrări normative: cea mai recentă ediție a *Îndreptarului ortografic, ortoepic și de punctuație* (1994), precum și ediția I (1982/1989) și a II-a (2005) a *Dicționarului ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*. Am notat în continuare aceste lucrări, pentru simplificare, cu ÎOOP, DOOM₁ și DOOM₂. Am recurs la abrevierile uzuale și pentru celelalte lucrări (în special dicționare, atlase și tratate). Prescurtări curente, cu care vorbitorul este obișnuit, au fost folosite și pentru a defini registrul stilistic sau categoria gramaticală a cuvintelor discutate.

Semnul exclamării (!) de la începutul unor cuvinte din DOOM₂ este menit să marcheze cuvintele, formele și accentele care prezintă noutăți față de ediția anterioară (DOOM₁). Asteriscul (*) notează înregistrarea pentru prima dată, într-o lucrare normativă, a cuvântului respectiv. Am preluat și noi aceste notații, pentru facilitarea consultării dicționarului de către cei interesați. Am preluat din DOOM₁ și DOOM₂, între paranteze, sensurile, necunoscute sau mai puțin cunoscute ale unor cuvinte, pentru care în aceste dicționare s-a considerat necesară explicația.

În ceea ce privește notarea accentului, se poate constata că, în ultimele lucrări normative, acesta prezintă diferențe:

dacă inițial notația era similară accentului ascuțit din franceză, așa cum apare, de pildă, inclusiv în cea mai recentă ediție a ÎOOP (*calomniator*), DOOM₁ notează un punct sub vocala accentuată (*calomniator*), în timp ce DOOM₂ o subliniază (*calomniator*). Am optat, în cele ce urmează, pentru notarea accentului ca în ÎOOP, utilizată și de alte dicționare cunoscute de public (DEX). Trebuie să precizăm că accentul nu apare în mod constant în lucrare; l-am notat doar în acele situații în care marcarea lui era necesară pentru conținutul capitolului / subcapitolului respectiv.

DOOM₂ acceptă o întreagă serie de neologisme (neînregistrate de lucrările normative anterioare – asteriscul atrage atenția în acest sens) pentru care se recomandă scrierea și pronunțarea ca în limba de origine: **aftershave* (angl.) [pron. *aftârșeiv*]; **brunch* (angl.) [pron. *branč*]; **chemin de fer* (fr.) [pron. *șmē dö fer*] etc. (neologisme de origine engleză, într-o mai mică măsură din franceză, italiană, spaniolă). Deși am preluat indicațiile de pronunțare a cuvintelor în discuție, ele nu pot fi decât aproximative pentru vorbitorul de limbă română, întrucât unele sunete sunt improprii limbii noastre.

Veți întâlni, în exemplele excerptate de pe forumurile de discuție și din presă, multe aspecte neconforme cu norma: greșeli de ortografie și punctuație, de acord, sensuri inexacte ale unor cuvinte sau contexte improprii etc.; pe acestea era necesar să le lăsăm ca atare, pentru autenticitate.

Am inclus în bibliografia de la sfârșitul cărții numai lucrările generale (dicționare, atlase lingvistice, tratate); în vederea facilitării lecturii, pentru toate celelalte studii consultate am făcut trimiteri pe parcursul lucrării, la subsolul paginilor.

1. CONSTITUIREA ȘI EVOLUȚIA NORMEI LITERARE¹

Limba literară e dinamică, ea nu respinge inovațiile pe care le consacră uzul. De-a lungul timpului, norma lingvistică a evoluat. Multe dintre formele gramaticale, pronunțările sau construcțiile utilizate de vorbitori au fost inițial **abateri**, **greșeli**, care cu timpul s-au extins, devenind **tendințe** și, în cele din urmă, generalizate prin uzul vorbitorilor, au fost acceptate de normă. Abaterile de la normă nu sunt întâmplătoare. Ele se datorează, cel mai adesea, unei tendințe firești și subconștiente a vorbitorilor spre **analogie** (uniformizare, punere de acord cu structurile mai frecvente, care prezintă o regularitate mai accentuată a paradigmei). Multă vreme nu a existat o normă scrisă, așa cum este astăzi. În perioada mai veche a limbii, norma era consacrată și respectată prin tradiție. Deși primele gramatici românești au apărut prin secolul al XVIII-lea, abia în secolul al XIX-lea se poate vorbi despre consolidarea normei literare românești. Indicațiile lingvistice au început să apară în gramatici și dicționare, iar înființarea Academiei Române conferă legitimitate lucrărilor normative editate sub egida sa. Nu

¹ Am preluat fragmente și idei din cartea noastră *Îndrumător pentru studiul diacronic al limbii române*, ediția a II-a, București, Editura Universitară, 2014, p. 17.

întotdeauna norma se fixează „de sus în jos”, adică prin recomandări provenind de la foruri științifice (academii), care fac propuneri și le dezbat cu argumente istorice și științifice. Adesea regula vine „de jos în sus”, altfel spus, uzajul lingvistic al vorbitorilor este cel care consacră o normă: o formă utilizată intens de vorbitori, chiar incorectă, are toate șansele de a fi acceptată în cele din urmă ca normă, în pofida unei perioade (uneori intense) de condamnare a ei de către lingviști. De-a lungul timpului, multe forme inițial greșite au ajuns norme.

Iată câteva exemple: verbul *a rămâne* (moștenit din latină) era, din punct de vedere etimologic, de conjugarea a II-a (*a rămâne*) și el a fost folosit astfel până la sfârșitul secolului al XIX-lea; astăzi, toate gramaticile îl acceptă ca verb de conjugarea a III-a (*a rămâne*); în aceeași situație sunt și verbe ca *a umple* (inițial *a umplea*), *a ține* (inițial *a ținea*). Tendința verbelor de conjugarea a II-a de a trece la conjugarea a III-a începe încă din latina populară (care stă la baza limbii române) și ea continuă și astăzi – se cunoaște tendința verbelor *a apărea*, *a părea*, *a plăcea*, *a șede*, *a tăcea*, *a zăcea* etc. de a fi utilizate la conjugarea a III-a: *a apărea* (*mi-ar apare în cale*), *a pare* (*mi-ar pare bine*). Uneori, cei care cunosc acest fenomen fac greșeala opusă, trecând verbe de conjugarea a III-a (ex. *a bate*) la conjugarea a II-a (imper. *Nu mă bătea!* sau indicativ prezent *noi bătém*). Acest tip de greșeală se numește **hipercorectitudine** (**hiperurbanism**)². Și unele fenomene de

² Pentru conceptul de **hipercorectitudine**, vezi Th. Hristea, *Probleme de etimologie. Studii, articole, Note*, București, Editura Științifică, 1968; o monografie amplă și detaliată a hipercorectitudinii îi aparține lui Al. Gafton, *Hipercorectitudinea*, Iași, Editura Universității Al.I.Cuza Iași, 2000.